

Ἐναμορφώσεις ἢ ὁ Νέος Ἰατρός

Ζοῦν στὸν ἀστερισμὸ τοῦ Βηλαρᾶ, γίνονται ὁπαδοὶ τοῦ γλωσσικοῦ του συστήματος, χωρὶς ὥστόσο νὰ τὸ ἐφαρμόζουν μὲ συνέπεια, ἐπιδίδονται στὸ ἐπιστολικὸ εἶδος, γιὰ νὰ τὸ ἀναγάγουν, κάποτε, σὲ διήγημα· τὰ γράμματα δὲν εἶναι χωρὶς ἀγωνίες, φιλοσοφικὲς ἀγωνίες ποὺ ἀναδύονται ἀπὸ τὰ δράματα τῆς ζωῆς, μάλιστα τὰ οικονομικά: πρόκειται γιὰ τὸν Χριστόδουλο Κονομάτη ἢ Οἰκονόμου ἀπὸ τὸ χωριὸ Καλωτᾶ τοῦ Ζαγοριοῦ καὶ γιὰ τὸν Ἰωάννη Οἰκονόμου τὸν Λαρισαῖο, γνωστὸ ὡς Λογιώτατο. Ζοῦν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας τοῦ 17^{οῦ} αἰῶνα ὡς τὰ μέσα τοῦ ἐπόμενου: ὁ Λογιώτατος εἰκάζεται ὅτι γεννήθηκε γύρω στὰ 1783 καὶ πέθανε στὰ 1842· ὁ Χριστόδουλος φέρεται νὰ πέθανε στὰ 1849, ἂν καὶ ὁ βιογράφος του, ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός, τὸν συγκαταλέγει στὰ 1856 ἀνάμεσα στοὺς συνδρομητὲς τῆς Χρονογραφίας του. Σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Ἀραβαντινὸ, θὰ γεννήθηκε γύρω στὰ 1780. Σπουδαγμένος καὶ ταξι-δεμένος στὴν περίμετρο τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ὁ Οἰκονόμου ἀράζει στὰ 1815 στὴ Λάρισα, ὅπου στὰ 1816-1817¹ τὸν βρίσκουμε νὰ διδάσκει στὸ ἑλληνικὸ τῆς σχολεῖο· ὁ Κονομάτης, κι αὐτὸς σπουδαγμένος κοντὰ στὸν Ψαλῖδα, στὰ 1815 βρίσκεται στὴν Πελοπόννησο, τὴν ἐπόμενη χρονιὰ στὴ Λάρισα, στὰ 1817 στὴ Λαμία (μὲ μιὰ μικρὴ διακοπὴ, 1817, στὰ Γιάννινα), στὰ 1823 στὸν Ἄλμυρό. Ἡ ἀλληλογραφία τους ἀνήκει στὰ ἔτη 1815-1819, 1823-1824.² Εἶναι καὶ οἱ δυὸ ἄνθρωποι τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν γραμμάτων, ἀποκαλοῦνται καὶ εἶναι φίλοι, ἀσχολοῦνται μὲ τὰ κοινοτικὰ

1. Βούλα Κόντη, «Ὁ κώδικας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Εἰδήσεις γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς Λάρισσας στὸν 19^ο αἰῶνα», Ὁ Ἑραριστής, 14 (1977), 86-202 (σ. 192).

2. Καταχωρίζεται στὸν κώδικα Οἰκονόμου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Γιάννη Α. Ἀντωνιάδη (στὸν ὅποιο ὀφείλεται καὶ ἡ μεταγραφή) καὶ τὸν Μ. Μ. Παπαϊωάννου: Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου 1783-1842, Ἐπιστολαὶ διαφόρων Ἑλλήνων λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, Τοῦρκων διοικητῶν, ἐμπόρων καὶ ἐσναφίων (1759-1824), Ἀθήνα 1964. Στὴν ἐκδοσὴ ἢ σειρὰ τῶν κειμένων ἔχει ἀναδιαρθρωθεῖ, εὐλόγως, σὲ θεματικὲς ἐνότητες γιὰ τὴ σειρὰ τους στὸν κώδικα καθὼς καὶ γιὰ προηγούμενες ἐκδόσεις Α. Ι. Βρανούσης, Κώδιξ ἐπιστολῶν καὶ ἄλλων κειμένων τῶν ἐτῶν 1759-1824 καταρτισθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου Οἰκονόμου [Λογιωτάτου] τοῦ Λαρισαίου, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 14 (1964), 265-311, ὅπου (σ. 305-306) καὶ ὀρισμένες διορθώσεις.

τῶν πατρίδων τους, στή Λάρισα ὁ Οἰκονόμου, στὸ χωριό του ἢ στὰ Γιάννινα (1828, 1842, 1843)³ ὁ Κονομάτης, ὅταν, ἄγνωστο ποιά στιγμή ἀκριβῶς, ξαναγύρισε στήν Ἠπειρο. Καθὼς μὲ πληροφοροεῖ ὁ Φίλιππος Ἡλιού, ἀναγράφεται ἀνάμεσα στοὺς Ζαγοροσίους συνδρομητὲς πέντε βιβλίων, τὰ τρία ἱατρικά, ποὺ κυκλοφοροῦν τὰ ἔτη 1828, 1840, 1842, 1848 καὶ 1856.⁴

Ἄνθρωποι τῆς ζωῆς, λοιπόν, καὶ ἄνθρωποι ποὺ σκέφτονται τὴ ζωῆ, ὄχι χωρὶς τὴν ἀπελπισία τῆς γνώσης ὁ τελευταῖος: «καὶ ἐσύ, Λογιώτατέ μου, μανθάνοντας πολλά, ἀντὶ νὰ εὖρεις καταφυγὴν εἰς τὲς θλίψεις σου, πᾶς ἕως κοντὰ εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀποτομᾶς καὶ τραβᾶς τὸ σκέπασμα καὶ πάραυτα σοῦ πετάει καὶ ἡ ἐλπίδα ἀπὸ τὸ χέρι, τὴν ὁποῖαν οἱ παλαιοὶ τὴν ἄφησαν εἰς τὸν πάτον τοῦ πλιθαρικοῦ».⁵ Τὰ βιογραφικὰ τοῦ Οἰκονόμου τὰ ξέρομε μὲ σχετικὴ ἐπάρκεια χάρη στὸν Μ. Μ. Παπαϊωάννου⁶ γιὰ τὸν Κονομάτη μᾶς ἄφησε ὁ Ἀραβαντινὸς ἕνα μικρὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα: «κάτοχος παιδείας οὐχὶ εὐκαταφρονήτου», «διακρινόμενος ἐπὶ συνέσει μεταξὺ τῶν συγχρόνων του προκρίτων καὶ προεστώτων», «ἐχόμεν διαφόρους ἐπιστολάς ἀποδεικνυούσας τὴν ποιικιλίαν τῶν φιλολογικῶν γνώσεών του».⁷ Ἴσως πρόκειται γιὰ ἄλλες ἐπιστολές, ὄχι μόνο γιὰ ἔσες ἀποθησαύρισε ὁ Οἰκονόμου στὸν κώδικά του.

3. Τὸν βρίσκουμε νὰ ὑπογράφει σὲ μιὰ κωδικοποίηση τῶν προνομίων τοῦ Ζαγοριοῦ (1828) καὶ σὲ δυὸ ἔγγραφα γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ βεκίλη (ἀντιπροσώπου) ὅλων τῶν Ζαγοροχωριῶν (1842 καὶ 1843): ἀντιστοίχως, Ἰωάννης Λαμπριδῆς, Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα, τεῦχος ἔκτονον, Ζαγοριακά, Ἀθήνα 1889, σ. 86 καὶ Δημήτριος Σάρρος, «Ζαγορικῶν θεσμίων ἔρευνα», Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, 2 (1927), 286-231 (σ. 289, 290). Οἱ προηγούμενες χρονολογίες προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του: Ἐπιστολαί, σ. 215 (Πελοπόννησος), 267, 273, 274 (Λάρισα), 302-313, 315-320 (Λαμία), 323-326 (Γιάννινα), 328-330 κ.ἀ. (Λαμία), 478-481 (Ἄλμυρός). Πβ. σημ. 7· γιὰ τὶς χρονολογίες ποὺ ἀφοροῦν τὸν Ἰωάννη Οἰκονόμου βλ. τὰ δημοσιεύματα ποὺ ἀναγράφονται στὴ σὴμ. 6.

4. Ἀντιστοιχοῦν στοὺς ἀκόλουθους ἀριθμοὺς τῆς Βιβλιογραφίας τῶν Γιάννη καὶ Μέζα: 1796, 3289, 6833, 4849, 7112.

5. Ἐπιστολαί, σ. 333.

6. Στὴ μακρὰ εἰσαγωγή του στὴν ἔκδοση τῶν Ἐπιστολῶν (βλ. σημ. 2), σ. λζ'-ρμβ' (σ. λθ'-ρς'), καθὼς ἐπίσης καὶ στὴν εἰσαγωγή του στὴν ἔκδοση ποὺ ἐπιμελήθηκε δυὸ ἄλλων ἔργων τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου: I. Ἀληθινὴ ἱστορικὴ τοῦ Λουκιανοῦ Σαμοσατέως (μετὰφραση στὴ δημοτικὴ - 1817). II. Ἱστορία τοπογραφία ἐνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας - 1817, Ἐκδοση Δήμου Λάρισας, Ἀθήνα 1989, σ. 9-43 καὶ πρὶν ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα αὐτά, «Ὁ Φιλικός καὶ ἀγωνιστὴς τοῦ 21 Ἰωάννης Οἰκονόμου ὁ Λαριστιεὺς», Ἐπιθεώρηση Τέχνης, 7/99 (1963), 161-192 (σ. 175-181). Βλ. καὶ Δ. Χατζηγιάννης, «Θεσσαλοὶ λόγιοι», Θεσσαλικὰ Χρονικά, 7-8 (1954), 301 (τὸ ἴδιο: «Θεσσαλικοὶ πνευματικοὶ ταγιοί», Ἠώς, 9 (1966), 37).

7. II. Ἀραβαντινός, Βιογραφικὴ συλλογὴ λογιῶν τῆς τουρκοκρατίας, εἰσαγω-

Γιὰ τὰ σωματικά τους σουσούμια πάλι λίγα ξέρουμε: «τὰ ποδάρια τους ἀδύνατα καὶ στραβά, ὡσὰν τὰ ἐδικά μου», γράφει ὁ Κονομάτης («καημένη κουτζέ»)· «τὰ ποδάρια μου εἶναι χοντρά καὶ ἀλύγιστα» γιὰ τὶς καντρίλιες («τὴν εὐρωπαϊκὴν κοντραντάντζαν»), λέει ὁ Οἰκονόμου. Τίποτε ἄλλο. Γιὰ τὶς ἀρρώστιες του μιλά ὁ Κονομάτης, ἔχει πέτρες καὶ ἄμμο στὰ νεφρά, θὰ ἤθελε νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Pinel στὸ Παρίσι, ἂν μπορούσε, γιὰτὶ εἶναι «ἓνας ἀπηλπισμένος καὶ ἡμιθανὴς σχεδὸν ἄνθρωπος ἀναμésον ζώντων». Μιλᾷ καὶ γιὰ τὶς διαθέσεις του: «κατηφὴς ἀπὸ περιστατικὰς μελαγχολίας» («φύσει γὰρ ἡ κρᾶσις μου ἐμπίπτει εἰς αὐτήν»), εἶναι «ἀξέυθμος».⁸ Οἱ τρίτοι μιλοῦν γιὰ τὴ ρητορικὴ του δεινότητα μὲ τὴν ὁποία «εὐγαίνει πάντα ἀθῶος», γιὰ τὶς ἐκφραστικὰς του ἀρετὲς, γιὰ τὴ φιλοσοφικὰ του εὐριμάθεια.⁹ Ἀκόμη γιὰ τὶς συνήθειές του, ὁ Οἰκονόμου, σὲ μιὰ συζήτηση γιὰ τὰ πάθη: δὲν εὐχαριστιέται μὲ τὴν κάπα, θέλει γούνα ἀπὸ τὴν Καμτσά-

γῆ, ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαράς, Ἰωάννινα [Ἀθήνα] 1960, σ. 90· ὁ ἴδιος, *Περιγραφή τῆς Ἠλείου*, ἐπιμέλεια Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ἰωάννινα 1984, σ. 320 (ἀρ. 476), προσθέτει «πλήρης ἀκεραίου πατριωτισμοῦ» καὶ δὲν ἀναγράφει χρονολογία θανάτου. Ὁ ἴδιος ὁ Κονομάτης γιὰ τὰ οἰκογενειακά του μᾶς λέγει ἐλάχιστα: «ὅτι ἦταν Ζαγορίσιος καὶ ἔμπορος, ἀφῆνει νὰ φανεῖ ὅτι ἦταν ἀνύπαντρος, ἀναγράφει ὅμως (σ. 323-324) τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του, Ἐμμανουήλ, καὶ λέγει παίζοντας ἢ σοβαρολογώντας (σ. 436) ὅτι τὸν πάππο του τὸν ἔλεγαν Σφενδόνη. Ὁ Ἰωάννης Λαμπρίδης μιλώντας γιὰ τοὺς κοινοτικὸς ἄρχοντες τοῦ χωριοῦ Καλωτᾶ δὲν μνημονεῖ τὸν Χριστόδουλο Κονομάτη. Ὡστόσο στὰ Ζαγοριακά οἱς προσετέθησαν καὶ τινὰ περὶ Ἠλείου, Ἀθήνα 1870, σ. 56 ἀναφέρεται ὁ «Κ. Κονομάτης, σύμβουλος τῶν προεστώτων, μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας καὶ εἰς ἄκρον πνευματώδης» στὰ *Ἠπειρωτικά Μελετήματα*, τεῦχος ἑνατον, Ζαγοριακά, σ. 32-33, ἀφοῦ καυτηριάζει τὶς κερδοσκοπίες τῶν προκρίτων σὲ βάρους τοῦ Κοινοῦ τοῦ Ζαγοριοῦ θὰ προσθέσει: «μεταξὺ δὲ τούτων διεκρίνετο ὁ ἐκ Καλωτᾶ Κ. Κονομάτης, ἀνὴρ χολός, ἄνευ επαγγέλματος καὶ ραδιοῦργος περιώνυμος, λόγιος ὅμως». Στὰ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1842 καὶ 1843 ποὺ μνημονεύσαμε στὴ σσημ. 3, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Χριστόδουλο Κονομάτη, υπογράφει καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μ. Οἰκονόμου, τὸ ἴδιο ἴσως πρόσωπο μὲ τὸν Κ. Κονομάτη τοῦ Λαμπρίδου. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ποὺ ἡ πιθανότητά της ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποίαμποροῦν νὰ ταυτισθοῦν οἱ δύο ὀνοματικοὶ τύποι (Κονομάτης/Οἰκονόμου), ἐνδέχεται νὰ συναίρει ὁ Λαμπρίδης τοὺς πρόσωπα σὲ ἓνα, ἂν δὲ λαθεῖ στὸ βαφτιστικὸ ὄνομα τοῦ Χριστόδουλου: ἀλλῶς θὰ ἦταν κάπως περίεργο καὶ οἱ δύο Κονομάτηδες, ὁ Χριστόδουλος καὶ ὁ Κ., νὰ εἶναι κουσοὶ καὶ λόγιοι. Ἄν ὅμως λαθεῖ στὸ βαφτιστικὸ ὄνομα, τότε ὁ Χριστόδουλος ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χολώτητα καὶ τὴ λογιωσύνη θὰ εἶχε καὶ τὶς ἄλλες ιδιότητες ποὺ τοῦ καταλογίζε ὁ ἱστορικός του. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Βηλαράς τὸν Χριστόδουλο τὸν ἀποκαλεῖ ἄλλοτε Κονομάτη καὶ ἄλλοτε Οἰκονόμου: *Ἐπιστολαί*, σ. 241, 259, 263, 265.

8. Τὰ παραθέματα στὴ σειρὰ ποὺ καταχωρίζονται: *Ἐπιστολαί*, σ. 437, 438, 336, 438 (σωματικά γνωρίσματα, παθήσεις)· 315, 319 (διαθέσεις)· πβ. 330, 340, 480 (μελαγχολία).

9. *Ἐπιστολαί*, σ. 314.

κα, θέλει να «καπνίζεται» μάλιστα «έκατο φορές την ημέραν με το θυμιατόν του διαβόλου», να πίνει καφέ, το «ζεστόν πικρόν πισιτόν τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς». Καὶ οἱ δύο τους βαρυσκομοῦν μετὸν Ἑρμῆ τὸν Κερδῶο πού τοὺς ἐμποδίζει νὰ συγχρωτίζονται τὸν ἄλλο, τὸν Λόγιο, ὅσο κι ἂν ὁ Βηλαράς τοὺς παρηγορεῖ ὅτι καὶ ὁ ἕνας καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ἀπὸ τὸ ἴδιον σόι. Ἄλλο ἐμπόδιο, ὁ Ὑμέναιος, γιὰ τὸν Οἰκονόμου τουλάχιστο, γιὰτὶ ὁ Κονομάτης δὲ δείχνει παντρεμένος.¹⁰

Κοινὸς τόπος, ἡ φραστικὴ ἀπαξίωση τοῦ οικονομικοῦ, δὲν εἶναι γι' αὐτὸ χωρὶς ἀξία γιὰ τὴν ὑπόδειξη τῶν ὀρίων μέσα στὰ ὁποῖα διαμορφώνονται οἱ συνειδήσεις καὶ γιὰ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὶς μακραιώνες συμβατικότητες τῆς ἠθικῆς ἀξιολογίας, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς τρόπους τοῦ κάθε εἶδους ἔκφρασης: τὸ ἐπιστολικὸ εἶδος στὸ ὁποῖο ἐπιδίδονται θέλει νὰ ἐκφράσει ἰδέες μετὸν τρόπους πού θὰ τοὺς λέγαμε λογοτεχνικούς. Σ' αὐτοὺς τοὺς ἔφερε ὁ Βηλαράς. Τὸ πεδίο παρατήρησης εἶναι τὰ πνευματικὰ, ὅχι τὰ οικονομικὰ φαινόμενα: ἡ γλῶσσα βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρό τους, ἡ νέα γραφὴ τοῦ Βηλαρά, τοῦ Ψαλίδα, τοῦ Καλαρά, κυρίως τὸ νέο ὕφος πού διδάσκει ὁ πρῶτος· ἀκόμη τὰ μεγάλα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ἡ ἐλευθερία, τὰ πάθη. Τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα θεωροῦνται μέσα ἀπὸ τὸ ἀποκλειστικὸ πρίσμα τῆς παιδείας καὶ τοῦ αὐτονόητου συνδρόμου τῆς, τῆ βούληση δηλαδὴ γιὰ τὸ φωτισμὸ τῶν συνειδήσεων, μετὸν ὁποῖο χωρίζεται ὁ κόσμος τῶν προλήψεων ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ λόγου, ὁ κόσμος τῆς ἀδράνειας ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς προκοπῆς: γιὰτὶ ἡ «ἀμάθεια» διαιωνίζει τὴν παραδοχὴ τῶν ὑφιστάμενων ἔρων τῆς ζωῆς — «νὰ μένομεν εὐχαριστημένοι εἰς ἐκεῖνο ὅπου ἤθελε τύχει, εἴ, τι λογῆς καὶ ἂν ἐτύχαινε». Τὰ πάθη εἶναι ἡ αἰτία τῆς προκοπῆς: «εἶναι μία θεϊκὴ εὐεργεσία, ἐπειδὴ μέσον αὐτῶν ἐκαταστήθη τὸ ἐμπόριον καὶ ὁ πολιτισμὸς, ἐγεννήθη ἡ φιλοσοφία μετὸ ὅλες τὲς ἐπιστῆμες τῆς καὶ μετὸ ὅλες τὲς τέχνες». «Ὅλα τοῦτα σὲ φόντο ἀντικληρικὸ, διατυπωμένα μετὸν χάρη, μετὸν ἔντονη τῆ σφραγίδα τοῦ ἀστείου καὶ κάποτε τῆς εἰρωνίας.¹¹ Ὅχι βέβαια χωρὶς διαφορετικὴ τονικότητα ἀπὸ τὸ ἓνα γραφτὸ στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὸ ἓνα στὸ ἄλλο πρόσωπο: περισσότερο μετριασμένος ὁ λόγος τοῦ Οἰκονόμου, σχεδὸν ἀκρατὸς τοῦ Κονομάτη, ὥστόσο συγκλίνουν καὶ οἱ δύο. Ὑπάρχουν ἀκόμη καὶ οἱ παράλληλοι, οἱ μὴ τεμνόμενοι λόγοι, ὅπως λόγου χάρη ἡ ἀπαξίωση τοῦ οικονομικοῦ πού συμβαδίζει μετὸν κατάφασή του, ὑπόφοροι τῶν αὐτοματισμῶν τῆς σκέψης: τὰ κείμενα μοιάζουν μετὸν πίνακες μετὸν μαγικὲς εἰκόνες, μετὸν ἀναμορφώ-

10. Ἐπιστολαί, σ. 343· 329 (Βηλαράς), 347 (Ὑμέναιος).

11. Ἐπιστολαί, σ. 350, 344· ἀντικληρισμός, 330, 331.

σεις), δὲν εἶναι μὲ τὸν ἴδιο τρόπο προσληπτὰ ἀπὸ διαφορετικὲς ὀπτικὲς γωνίες.

Ἔτσι καὶ οἱ σιωπὲς ἢ οἱ φευγαλέες ἀναφορὲς μπαίνουν κι αὐτὲς στὸ παιχνίδι τῶν ἀναμορφώσεων, γιὰ παράδειγμα ἢ πρόσληψη τῆς συγχρονικότητας μὲ τυχαῖες ἀναφορὲς στὸν ἱστορικὸ χρόνο καὶ πάντοτε ὑποκείμενες στὴ διχοτομία ἀμάθεια-μάθηση: ἔτσι ὁ Κονομάτης, διαβάζοντας Παυσανία, συγκρίνει μὲ λύπη τοῦ «ἐκείνην τὴν κατάστασιν μὲ τὴν παρούσαν», προσληπτὴ ἢ πρώτη μὲ τὸ «γράμμα» τοῦ συγγραφέα, ἢ δεύτερη «μὲ τὴν πραγματικὴν ἀλήθεια τῆς ὁράσεως», καὶ βρίσκει τὴν τωρινὴν κατάστασιν «κόλασιν», «φθορά». ¹² Ἡ ἱστορικότητα τῶν ἀτόμων στὴν πολιτισμικὴ τους διάστασιν καὶ ἀκόμη περισσότερο οἱ κοινωνικοὶ ὅροι τῆς υπαρκτῆς τους ὑπάρχουσιν στὶς «ἀναμορφώσεις», ὅχι στὶς σταθερὲς εἰκόνες τοῦ πίνακα. Θὰ γίνουν ρητὰ ὅλα αὐτὰ, ὅταν μὲ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ '21 ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας θὰ γίνῃ ἡ ἀναγωγὴ στὴν ἔθνικὴ καὶ πολιτικὴ ἐλευθερία, ὅταν τὰ ἄτομα θὰ προσδιορισθοῦν μέσα ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνους καὶ τῆς προϋπόθεσίν του, τὸν πόλεμο. Θὰ περάσουν τρία χρόνια ἀπὸ τὸ 1819 ὥσπου νὰ ξαναφανεῖ ὁ Κονομάτης ἀνάμεσα στοὺς ἐπιστολογράφους τοῦ Οἰκονόμου μὲ καινούρια τῶρα ἐνδιαφέροντα, ὑφασμένα ὡστόσο μὲ τὸ νῆμα τῶν πρώτων του ἐπιστολῶν: εἶναι ὁ Νέος Ἴατρος.

Πρόκειται γιὰ δυὸ «ἐπιστολιμαῖες διατριβές», ὅπως θὰ τὶς λέγαμε, ποὺ τὶς στέλνει στὸν ἀδελφὸ του ἕνας νέος πού, ἔχοντας σπουδάσει ἱατρικὴ στὸ Παρίσι, σπεύδει, τὸ 1823, νὰ πάρει μέρος στὴν Ἐπανάστασιν. Στὴν πρώτη ἀπ' αὐτὲς ὁ ὑποτιθέμενος ἀδελφὸς ἀποκρίνεται μὲ ἕνα ἐξ ἴσου μακρὸ κείμενο, ὅπως ἐκείνο τοῦ ὁποῖου ἦταν ἀποδέκτης. Ἔτσι ἔχουμε τρία κείμενα, τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο γραμμένο ἀπὸ τὸ σπουδαστὴ τῆς Ἴατρικῆς, τὸ ἐνδιάμεσο ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του. Ὁ σπουδαστὴς κρύβει τὸ ὄνομά του καὶ αὐτοαποκαλεῖται Νέος Ἴατρος. Γιὰ ὅλα αὐτὰ μιλοῦμε ἀναλυτικότερα παρακάτω.

Τὸ πρῶτο κείμενο φέρει τὸν τίτλο: *Ἐπιστολὴ καλουμένη ὁ Νέος Ἴατρος. Ἀνώνυμὸς τις Ἑλληὴν ἱατρὸς πρὸς τὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν καὶ πρὸς πάντας τοὺς Ἑλληνας κοινῶς*. Καλύπτει τὶς σελίδες 380-395 τοῦ κώδικα καὶ τὶς σελίδες 395-414 τῆς ἐκδόσεως. Τὸ δεύτερο κείμενο τιτλοφορεῖται *Ἀπόκρισις πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Ἴατρον ἀπὸ τὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν*. Καλύπτει τὶς σελίδες 395-409 τοῦ κώδικα καὶ 414-432 τῆς ἐκδόσεως. Τὸ τρίτο κείμενο ἔχει τὸν τίτλο *Δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Νέου Ἴατροῦ, Καθρέπτης Ἐπιπληκτικὸς*

12. Ἐπιστολαί, σ. 360.

καλουμένη προς τόν ἴδιον αὐτοῦ αὐτάδελφον. Περιέχεται στίς σελίδες 416-445 τοῦ κώδικα καί 439-478 τῆς ἔκδοσης.

Ὁ Νέος Ἰατρός μὲ τὸ Παρίσι δὲν εἶχε παρὰ σχέσεις ἐπιθυμίας: δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Χριστόδουλο Κονομάτη, πού μὲ τοὺς γιατροὺς καὶ τὰ γιατρικὰ εἶχε τίς ἴδιες σχέσεις πού ἔχει κάθε ἄρρωστος μαζί τους, ἐνισχυμένες ἀπὸ ἐπιζητημένες, καθὼς φαίνεται, ἀναγνώσεις. Ἡ σχέση ἀλλάζει στὸ βαθμὸ ὅπου οἱ γιατροὶ εἶναι συγχρόνως λόγιοι, φορεῖς ἰδεῶν, γλωσσικῶν κυρίως, γὰρ νὰ γίνουν ἀντικείμενο θαυμασμοῦ, ὅπως ὁ Βηλαράς, ἡ χλευστής, ὅπως ὁ Περδικάρης.¹³ Ἄλλοτε γίνονται πρόσωπα τῶν ἱστοριῶν πού διηγεῖται μὲ τὴ μέθοδο τοῦ λογοτεχνικοῦ ὄνειρου, ἀνάμεσά τους καὶ οἱ συμπατριῶτες του πρακτικοί, οἱ βιογιατροί.¹⁴ Ἡ μεταφορική χρῆση τοῦ γιατροῦ, τῶν γιατρικῶν καὶ τῆς γιατρικῆς καὶ στὰ τρία κείμενα εἶναι προφανής: τὰ γιατρικὰ ἐκτείνονται ἀπὸ τὸ σωφρονιστικὸ λόγο, τὴν ἐπαναστατικὴ κατῆχηση, ὡς τὴν ἀπόκριψη τῶν σημαίνοντων, τὸ μαρτύριον. Ἐπιπρόσθετα, ὁ Νέος Ἰατρός δὲν ἔρχεται γιὰ νὰ προσφέρει στὴν Ἐπανάσταση τίς ἱατρικὲς του ὑπηρεσίες, ἀλλὰ ἔρχεται γιὰ νὰ πολεμήσει, ὅπως ὁ Κάλβος διαδήλωνε τὴν ἀπόφασή του νὰ προσφέρει τὴν καρδιά του στὸ μουσουλμανικὸ σιδηρο, ὄχι νὰ γίνει ὁ ποιητὴς τῆς ἐπανάστασης ἀνάμεσα στοὺς ἐπαναστάτες: καὶ οἱ δύο τους ἐξάντησαν τὸν πατριωτισμὸ τους ἔξω ἀπὸ τὸν Ἀγώνα, ὁ Κονομάτης συμβάλλοντας μὲ τρόπους, ὅπως φαίνεται, ὄχι ἀποκλειστικῶς λόγους. Ὁ αὐτάδελφος, δηλαδὴ ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου, ἐπωμίζεται τὸν ἄχαρο ρόλο τοῦ ἔξω ἀπὸ τὸν Ἀγώνα πατριώτη, χωρὶς τὸ εὐκόλο ἐξωράισμα τῆς λογοτεχνικῆς προσποίησης. Ἄς γυρίσουμε ἕμως στὰ τυπικὰ τῶν κειμένων.

Ἡ Πρώτη ἐπιστολὴ ἔχει χρονολογία 6 Φεβρουαρίου 1823 καὶ τόπο ἐν Ἐλευθερουπόλει. Ὑποτίθεται ὅτι γράφεται στὴν Ὑδρα, γιὰτὶ σ' αὐτὴ πῆγε ἀπὸ τὴν Τεργέστη ὁ ὑποτιθέμενος Νέος Ἰατρός: «ἰδὼν αἰφνιδίως τὸν ἐρχομὸν σου ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Παρισιοῦ εἰς τὴν Ὑδραν» (Ἀπόκρ., 414· πβ. Πρώτη ἐπ., 395: ἀφ' οὗ εὐωδόθην εἰς τὰ ἐδῶ ἀπὸ Τριέστιν). Κανένα ἐξωτερικὸ τεκμήριον δὲν ἐπιτρέπει τὴν προσγραφή της σὲ κάποιο πρόσωπο. Ἡ Δευτέρα ἐπιστολὴ ἔχει χρονολογία 15 Νοεμβρίου 1824 καὶ τόπο Σαλαμῖν. Καθὼς ἤδη ἐπισήμανε ὁ Μ. Μ. Παπαϊωάννου, ὁ συντάκτης της ἀφήνει νὰ φανεῖ τὸ ὄνομά του: εἶναι ὁ Χριστόδουλος Κονομάτης πού μνημονεύει ἄλλωστε ρητὰ ὅτι ὁ ἴδιος ἔγραψε τὴν Πρώτη ἐπιστολή.

13. Ἐπιστολαί, σ. 324-325 (Οἰκονόμου γιὰ τὸν Περδικάρη, «ἕναν πολυλογάν [...] μὲ κάμνει νὰ συγχωασμοριούμαι»).

14. Ἐπιστολαί, σ. 365.

Ἔτσι, δὲν ὑπάρχει καμιά ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ συγγραφέα αὐτῶν τῶν δυὸ κειμένων. Ἡ Ἀπόκρισις ἔχει χρονολογία 2 Μαρτίου 1823 καὶ τόπο ἐν Ὑποδουλοπόλει. Κανένα κι ἐδῶ ρητὸ ἐξωτερικὸ τεκμηρίο ὡς πρὸς τὴν προσγραφή της σὲ κάποιον πρόσωπο. Ὁ Μ. Μ. Παπαϊωάννου ἐπικαλεῖται δυὸ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ ἀποδώσει τὴν πατρότητά της στὸν Ἰωάννη Οἰκονόμου.¹⁵

Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴν ὁμοιότητα τοῦ κειμένου αὐτοῦ μὲ ἄλλα τοῦ Οἰκονόμου: ὑποδεικνύει συγκεκριμένα καὶ μιὰ ἐκφραση, ἀλλὰ αὐτὴ συναντιέται καὶ σὲ κείμενα τοῦ Κονομάτη. Τὸ δεύτερο ἐπιχειρήμα εἶναι πραγματικοῦ τύπου: ἐνῶ ὁ Οἰκονόμος δὲν ἐπεξεργάζε-ται ἐκ τῶν ὑστέρων ὅσα κείμενα καταχωρίζει στὸν κώδικα, συμβαίνει τὸ ἀντίθετο μὲ τὴν Ἀπόκριση. Εἶναι λοιπὸν δικό του ἔργο, γι' αὐτὸ καὶ παρεμβαίνει στὴ διατύπωσή του. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα αὐτὸ οἱ δυὸ φίλοι καταλήγουν νὰ γράφουν μιὰ τριλογία: ὁ ἓνας τους, ὁ Οἰκονόμος, γίνεται ἀποδέκτης σκληρῶν χαρακτηρισμῶν ἀπὸ τὸν ἄλλο, τὸν Κονομάτη, συγκαταλέγεται στοὺς «ἀχαρίστους υἱοὺς τῆς μητρός», στοὺς «τουρκολάτρεις».

Ἀμέσως μετὰ τὴν Ἀπόκριση ἀκολουθεῖ μιὰ ἀχρονολόγητη, χωρὶς ἔνδειξη τόπου καὶ ἀνυπόγραφη ἐπιστολὴ πού ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὴν Ἀπόκριση καὶ συμπληρώνει τὶς πληροφορίες της. Οἱ ἐκδότες ἀναγράφουν ὡς ἀποδέκτη της τὸν Ἰωάννη Οἰκονόμου, χωρὶς τοῦτο νὰ προκύπτει ἀπὸ τὸν κώδικα:¹⁶ παράλειψη ἴσως θελημένη, ἀδέξια ἀπόκρυψη. Ἀποδέκτης, λοιπὸν, τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ συντάκτης τῆς Ἀπόκρισης: «ἡ ἀπάντησις τὴν ὅποιαν κάμνεις πρὸς τὸν ἐξοχώτατον αὐτάδελφόν σου, εἶναι ἡ μετὰ λόγου κρίσις εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων τῆς μητρός μας Ἑλλάδος» (432). Ἄν, συνεπῶς, συγγραφέας τῆς Ἀπόκρισης εἶναι ὁ Οἰκονόμος, τότε ὁ ἀποδέκτης της, δηλαδὴ ὁ Κονομάτης, εἶναι καὶ ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς, ὅπως δέχονται οἱ ἐκδότες τοῦ κώδικα. Ἄν ὅμως συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ Οἰκονόμος, τότε ὁ ἀποδέκτης της, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀπόκρισης, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν

15. Ἐπιστολαί, σ. ρ'. Ὁ Γιάνης Κορδάτος, *Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βόλου καὶ Ἀγιάς*, Ἀθήνα 1960, σ. 763, σημ. 1 εἶχε εἰκασεῖ ὅτι ὁ Νέος Ἴατρος ἦταν ἓνας Πλατυγένης γιαντρός ἀπὸ τὴν Πορταριά τοῦ Πηλίου, μὴ ἔχοντας βεβαίως ἐπισημάνει τὸ χωρίο τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς (σ. 463) στὸ ὅποιο ὁ Κονομάτης αὐτοπροσδιορίζεται.

16. Ἐπιστολαί, σ. 432-433 (409-410 τοῦ κώδικα). Ὁ Α. Βρανούσης, ὅ.π., σ. 304, ἀρ. 296 δὲν ταυτίζει τὸν ἐπιστολογράφο. Ἄν πρόκειται γιὰ τρίτο πρόσωπο, ἔχουμε μιὰ ἔνδειξη ὅτι ὁ Οἰκονόμος εἶχε γνωστοποιήσει τὴν Ἀπόκρισή του καὶ μαζὶ μ' αὐτὴ μᾶλλον καὶ τὴν πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Νέου Ἴατροῦ.

Χριστόδουλο Κονομάτη: τότε, αυτός ο τελευταίος έχει γράψει όλη την τριλογία, έχει άλλιώς συλλάβει ένα συγγραφικό σχέδιο, μάλιστα έχει άναποκριθεί και στις ύφολογικές άπαιτήσεις του σχεδίου αυτού, δηλαδή στη φραστική διαφοροποίηση των δυο προσώπων που υποτίθεται ότι άλληλογραφοϋν. Τά επιχειρήματα που θα στήριζαν την έκδοχή αυτή δέν είναι συντριπτικά: στο βαθμό όπου υπάρχουν, θα έπρεπε να άναζητηθοϋν στο ίδιο το περιεχόμενο της έπιστολής.

Πρόκειται, καθώς λέγαμε, για όρισμένες συμπληρωματικές πληροφορίες στις αντίστοιχες της Άπόκρισης: ο λόγος είναι για τους Μάγνητες που προσχώρησαν στην Έπανάσταση, οι δυο από τα Κανάλια, ο τρίτος από τις Μηλιές, δηλαδή από μια περιοχή που, μαζί με το Τρίκερι, ο συγγραφέας της Άπόκρισης θεωρεί ότι μπορεί να ενσωματωθεί στην Έπανάσταση, σε αντίθεση με την υπόλοιπη Θεσσαλία, το Ζαγόρι και τα Βλαχοχώρια της Πίνδου. Το χωρίο της Άπόκρισης στο οποίο άφορούν οι πληροφορίες της έπιστολής είναι προφανώς το ακόλουθο: «Ή Γούρα, το Δομοκόν, ο κάμπος της Θετταλίας, ή έπαρχία του Άλμυρου και Βελεστίνου, της Φαρσάλου, οι περι των Κίσσαβον κάτοικοι και οι περι των Όλυμπον και οι Χασιώται και οι Παραβάσιοι Άσπροποταμίται και το Μέτζοβον και το Ζαγόρι και τα Γρεβενά, όλων ετούτων των έπαρχιών οι κάτοικοι είναι μέγ' άχθος άρούρης [...] άχρηστοι εις το υπέρ της έλευθερίας υπεραγωνιζόμενον γένος» (426). Μοιάζει πιθανό ο Ίωάννης Οικονόμου από τη Λάρισα να γνωρίζει καλύτερα τα θεσσαλικά πράγματα από τον Κονομάτη: ώστόσο, ή επιχειρηματολογία αυτή θα μπορούσε να αντιστραφεί. Τότε, συγγραφέας της Άπόκρισης θα ήταν ο Οικονόμου και της έπιστολής ο Κονομάτης: ή διαφορά του ύφους φυσική και όχι έπιζητημένη. Δέν θα ήταν έπίσης έπιζητημένη ή φράση της Άπόκρισης που κατονομάζει την πατρίδα του Νέου Ίατρού: «οι πατριώται σου Ζαγορήσιοι». Έτσι δέν έχουμε το σχέδιο μιας τριλογίας, καταλήγουμε σ' αυτήν: ή Άπόκριση είναι έργο του Οικονόμου.

Ή άλληλογραφία, όχι μόνο άνάμεσα στους δυο φίλους, αλλά και σε όλον τον κόσμο που έρχεται σε έπιστολική έπικοινωνία και οργανώνεται σε ένα ανθρώπινο δίκτυο, είναι ένας καλός καθρέφτης της πρόσληψης των ιδεών του Διαφωτισμού στον φθίνονταν ιη' και στον άρχόμενο ιθ' αιώνα σε ανθρώπινα και κοινωνικά περιβάλλοντα που, αν μās ήταν ήδη γνωστά, παίρνουν έναν άλλο φωτισμό μέσα από τη συχνότητα και την, άπροσδόκητη κάποτε, προέλευση των κειμένων του κώδικα: πρόκειται για έναν

έλλαδικό Διαφωτισμό και, συγχρόνως, για μιὰ έλλαδική υπέρβαση τῆς γλωσσικῆς του θεωρίας.¹⁷ Δὲν μπορούμε, ὥστόσο, νὰ μιλήσουμε γιὰ ἕνα αὐτογενές τοπικό φαινόμενο: πρόκειται γιὰ δεξιώσεις ἰδεῶν, ἀκόμη γιὰ διαφοροποιητικὴ δεξίωση ἰδεῶν, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ γλωσσικὸ καὶ τὶς ἄμεσες ἀναγωγές του στὸν Χριστόπουλο· πρόκειται, ἐπίσης γιὰ δεξιώσεις ποὺ παραπέμπουν σὲ διαφορετικοῦ τύπου πολιτικὲς ἀναφορές, τὸν κόσμο τῶν φαναριώτικων αὐλῶν καὶ τὸν κόσμο ποὺ ζεῖ στὴ σκιά τοῦ Ἄλῃ πασᾶ στὰ Γιάννενα, τοῦ Βελῆ στὴ Θεσσαλία. Οἱ κόσμοι τῶν λογίων μοιάζου, ὄχι τὰ ἐξουσιαστικὰ μορφώματα τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦν.

Μέσα ἀπὸ δρόμους ποὺ χρειάζεται ἀκόμη νὰ διερευνηθοῦν, οἱ δύο φίλοι, ὁ Κονομάτης καὶ ὁ Οἰκονόμου, γνωρίζουν τοὺς φιλοσόφους τῶν Φώτων· ἐπιπροσθέτως μπορούν νὰ βλέπουν τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους μέσα ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῶν Φώτων. Ὁ Οἰκονόμου βρίσκει εὐχερῶς τὶς βολταιρικὲς καταβολές τοῦ Κονομάτη καὶ ὁ δεύτερος μιλώντας γιὰ τὰ πάθη μνημονεύει τὸν Ἑλβέτιο,¹⁸ χωρὶς νὰ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ πεῖ ποιοὺς ἦταν αὐτός· λέγει τὴ λέξη καὶ ξέρεي τί εἶναι τὸ κοινὸ καλὸ, καὶ ξέρουν ἀκόμη κι οἱ δύο τους, μέσα ἀπὸ τὸν Βενιαμὴν τὸ Λέσβιο, ὅτι ὑπάρχουν κάποιες ἐνέργειες ἱκανὲς νὰ ἐξηγήσουν τὶς ροπὲς τῆς ψυχῆς. Ὡστόσο, ὁ Κονομάτης θὰ βάλει τὸν Παράκελσο στὰ ἀζήτητα, ἐνῶ μισοαστεῖα μισοσοβαρὰ μοιάζει νὰ πιστεύει ὅτι ὑπάρχει ἕνα σύνορο ἀνάμεσα στὰ παραψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ στὶς προλήψεις.¹⁹ Ὅπως ὅλη ἡ ἐποχὴ τῶν Φώτων, πιστεῖται στὴ δύναμη τῆς παιδείας μὲ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ περάσει κανεὶς ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν προλήψεων στὸν κόσμο τῆς ἀλήθειας. Ὡ-

17. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, Ἐμμ. Ι. Μοσχονάς, *Βηλαράς, Ψαλίδας, Χριστόπουλος κ.ἀ.* Ἡ δημοτικιστικὴ ἀντίθεση στὴν Κοραϊκὴ ἀμέση ὁδὸ, Ἀθήνα 1981, ἰδίως σ. νζ'-πβ'.

18. Ἐπιστολαί, σ. 357-358, 319.

19. Ἐπιστολαί, σ. 315, πβ. σ. 309 («πανταρχήνιτον»), 329, 330 (Παράκελσος). Γιὰ τὸ πανταρχήνιτο ρευστό, Ἀντώνης Ν. Ἀνδριώτης, «Κριτικὴ θεωρία τοῦ Βενιαμὴν Λέσβιο, Ἀθήνα 1985, σ. 243-249· ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχει κάποιος μεσημερικὸς ἀπόηχος (πβ. Ἐπιστολαί, σ. 309): ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, Bronislaw Baczko, «Lumières et Utopie. Problèmes de recherches», *Annales, ESC*, 26/1 (1983), σ. 355-386 (σ. 377-381). Γιὰ τὴν ἐπιβίωση τοῦ Παράκελσου στὸν 17^ο αἰῶνα, ἰδίως στὸ πεδίο τῆς χημείας γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὴν ἐπιστολή, Allen G. Debus, «The Paracelsians in eighteenth-century France. A Renaissance tradition in the Age of the Enlightenment» (= Everett Mendelsohn, ed., *Transformation and Tradition in the Sciences. Essays in Honor of I. Bernard Cohen*, Cambridge UP, σ. 113-114) καὶ γενικότερα γιὰ τὸ ὅλο ζήτημα προσφάτως, Antoine Faivre, *Accès de l'ésotérisme occidental*, I-II, Paris 1996 (ἀναθεωρημένη ἔκδοση).

στόσο, ἡ ἀσφαλῆς δίοδος δὲν ἐξασφαλίζεται μόνο μέσα ἀπὸ τὰ σημαίνονενα ἀλλὰ ἐξ ἴσου καὶ μέσα ἀπὸ τὰ σημαίνοντα: ἡ καθαρότητα τῶν ἰδεῶν καὶ ἡ μετάδοση τῆς γνώσης ἔχουν ὡς προϋπόθεση τὴ χρῆση τῆς φυσικῆς γλώσσας. Θὰ συναντήσουν τὸν ἀντίλογο:²⁰ χωρὶς τὶς ἰδέες, ἡ ἐπιχειρησιακὴ ἀξία τῆς φυσικῆς γλώσσας εἶναι μηδενικὴ· δὲν ἀρκοῦν οἱ λέξεις, προέχουν τὰ νοήματα γιὰ νὰ γίνουν κατανοητὲς οἱ λέξεις, οἱ λέξεις τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Αὐτὰ εἶναι κυρίως τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς ἐπιστολογράφους μας.

Ἐλεγα ἀρχίζοντας ὅτι ὁ Οἰκονόμου καὶ ὁ Κονομάτης, μοιλονότι θέλουν νὰ ἀνήκουν στὸ «σύστημα» τοῦ Βηλαρᾶ καὶ μάχονται γι' αὐτὸ, ὡστόσο δὲν μιμοῦνται τὴ γραφὴ του, τὸ τυπικὸ δηλαδὴ τῆς γραμματικῆς του, οὔτε τὴν ὀρθογραφία του: ξέρον ὅτι ἡ φυσικὴ γλώσσα ἔχει διαφορετικοὺς τρόπους, ἀλλιῶς διαφορετικὰ ὕφη, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι τὸ βηλαρικὸ· ἂν ἀγνοοῦν, καὶ εὐλόγως, τὸν Καταρτζή, γνωρίζουν τὴ *Νεοπειρικὴ Γεωγραφία* καὶ θεωροῦν τὴ γλώσσα της ὡς μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκδοχὲς τῆς φυσικῆς. Ὁ Οἰκονόμου εἶναι ρητὸς ὡς πρὸς αὐτὸ, ἔβαν, ἐκθέτοντας στὰ 1817 τὴ γλωσσικὴ του Ὁδύσεια στὸν Κωνσταντᾶ, προσπαθεῖ νὰ ἐκμαιεῦσει τὴ γνώμη του γιὰ τὸ σύστημα τοῦ Βηλαρᾶ, ὅχι μόνο τὸ ὀρθογραφικὸ: «ἐγὼ λοιπὸν ἐνοσημεῦθηκα πολλὰ αὐτὸ τὸ ὕφος καὶ προσμένω τὴν ἀπόφασίν σου, ἂν πρέπει νὰ τὸ μεταχειρισθῶ ἢ ὄχι, διατ' ἔβαν ἤμουν νήπιος εἰς τὰ σχολεῖα μας ἐμεταχειριζόμενον τὸ τότε ὕφος τοῦ διδασκάλου μου κυρίου Κούμα, ἔπειτα ἀκολούθησα τὸ εἰς τὴν ἐδικὴν σου Γεωγραφίαν, τὸ ὁποῖον πρὸ ὀλίγου ἀφήνοντας ἄρχισα νὰ μεταχειρισθῶ τὸ τοῦ κυρίου Κοραῆ», παρακινημένος μάλιστα ἀπὸ τὸν Κούμα.²¹ Τὸ κοραϊκὸ ὕφος ἀνήκει, φυσικὰ, γιὰ τὸν Οἰκονόμου στὴν κοινὴ γλώσσα, ὅχι στὴν «ἐλληνικὴ», γιὰ τὴ χρῆση τῆς ὁποίας ὡς μέσου ἐπικοινωνίας δὲν ἔχει καμιά αὐταπάτη. Τοῦτο δὲν ἐμποδίζει τὸν ἴδιο, ὅπως καὶ τὸ φίλο του τὸν Κονομάτη, νὰ διασκεδάζον μετὰ τὰ «ἤτρια» τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ «ὀποῦ διαβάζοντάς τα τινάς, ξερνᾶ χωρὶς ἐμετικόν, ἀντὶ νὰ ἰδεασθεῖ τῶν πολιτικῶν».²²

Τὴ θεωρητικὴ ἀποδοχὴ τοῦ βηλαρικοῦ συστήματος τὴ συνοδεύουν ἐπιστολικὲς δοκιμὲς ὅπου εἶναι ἐμφανῆς ἡ μερικὴ ἐφαρμογὴ του: τοῦτο συμβαίνει κάθε φορὰ ὅπου στὴν ἔκφραση προεξάρχουν ἀφηγηματικὰ στοι-

20. Ἐπιστολαί, σ. 267-272 (Νικόλαος τοῦ Λογοθέτου ἀπὸ Βοδενᾶ, 1816, πρὸς Κονομάτη): «Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς τῆς γλώσσας εἶναι ἡ κατάληψις καὶ ἀπ' αὐτὴν ὁ φωτισμὸς» καὶ ὁ φωτισμὸς ἐργεταὶ μετὰ τὶς ἐπιστῆμες, «ποῦ θεὸν νὰ εὐρωμεν ἡμεῖς λέξεις τοῦ λαοῦ διὰ νὰ τὰς διδαχθῶμεν;» Πβ. σ. 276-277 (Βηλαρᾶς).

21. Ἐπιστολαί, σ. 299-302 (σ. 302). Δὲν ὑπάρχει ἀπάντηση τοῦ Κωνσταντᾶ.

22. Ἐπιστολαί, σ. 338-341 (Κονομάτης).

χεῖα πού θέλουν νά ἀναχθοῦν σέ λογοτεχνική κατασκευή, μάλιστα στοιχεῖα ἀμέσως ἀναφερόμενα σέ μιὰ καθημερινότητα πού θέλουν νά τήν κάμουν παραστατική. Δέν λείπουν οἱ ἀναφορές στήν αἰσθητική διάσταση τοῦ λόγου μέ μεταφορικούς πάντα τρόπους, ἀλλά γι' αὐτό ὄχι στερημένους ἀπό εὐκρίνεια καί, κυρίως, ἀπό τή συνείδηση ὅτι ἐπιζητεῖται μιὰ νέα «καλλιλογία». Κι ἐδῶ πάλι τὰ σημαίνοντα δέν βρίσκουν τὰ σημαίνοντά τους. Τέλος, διαμορφώνουν καί οἱ δυό τους μιὰ γλώσσα πού δέν εἶναι βεβαίως ἡ καθαρῆ δημοτικῆ τοῦ Βηλαρᾶ, τοῦ Καλαρᾶ καί τοῦ Ψαλίδα, ἀλλά πού μετέχει στή δική τους γλώσσα χωρίς νά ἀποσπᾶται ἀπό τὸ τυπικὸ μᾶς ἀπλῆς πού εἶχε ἤδη δοκιμαστεῖ πολὺ πρὶν ἀπ' ὅλους αὐτοὺς στὸ ἐπιστολικό, κατὰ κύριο λόγο, εἶδος. Μὲ τὴν πρώτη ἐπιστολὴ τοῦ Νέου Ἰατροῦ αὐτὴ ἡ μικτὴ ὡς πρὸς τὸ τυπικὸ τῆς καί πάντα ζωντανὴ γλώσσα θὰ δώσει τὴ θέση τῆς σὲ μιὰν ἄλλη, σ' ἐκείνη πού ἐπικρατεῖ στή γραμματεία τοῦ Ἁγώνα: καθὼς ἔχει παρατηρήσει ὁ Μ. Μ. Παπαϊωάννου,²³ ἡ γλώσσα τοῦ Νέου Ἰατροῦ γίνεταί κοραϊκῆ, χωρίς πάλι νά εἶναι συνεπῶς κοραϊκῆ. Ὁ Νέος Ἰατρός ἐνσωματώνεταί στὸ κοινὸ ὕφος πού γίνεταί ὁ κανόνας στὰ ἐπίσημα κείμενα.

Ἡ γλώσσα τοῦ Νέου Ἰατροῦ ἐνυπάρχει στήν παλιότερη ἐπιστολογραφία του, χωρίς ὥστόσο νά τὴ σφραγίζει: οἱ ἀναμορφώσεις ἐδῶ δέν χρειάζονται μιὰ ἰδιαίτερη ὀπτική γωνία, ἀνήκουν περισσότερο στὶς διακριτὲς εἰκόνες τοῦ πίνακα κι ἂν κάτι καθιστᾶ τίς εἰκόνες αὐτὲς δίσημες, ἂν κάτι τίς πλησιάζει στὸ παιχνίδι τῶν ἀναμορφώσεων εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς συχνότητάς τους. Στὴν Ἀπόκριση τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου ἡ ἐμμονὴ στὸ δοκιμασμένο του ὕφος εἶναι ἐμφανής: τὸ ἴδιο ἐνισχύει καί γιὰ τὴ δευτέρα ἐπιστολὴ τοῦ Νέου Ἰατροῦ, στὰ σημεῖα τῆς μάλιστα ἐκείνα ὅπου εἶναι ἐκδηλῆ ἡ βούληση νά στηθεῖ μιὰ ἱστορία μέ «λογοτεχνικές», ὅπως θὰ λέγαμε, ἀπαιτήσεις. Ὡστόσο, καί τῶν δυὸ τὰ κείμενα ἔχουν ἀποσπαστεῖ ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς φάσης πού ἔδιναν καί ὁ ἕνας καί ὁ ἄλλος τὴ μάχη τους γιὰ τὴ δημοτικῆ: ἔχουν τώρα υἱοθετήσῃ τὴν κοινὴ γλώσσα τοῦ γένους καί, χωρίς νά τὸ λένε, ξαναγυρίζουν σὲ μιὰ ἐπίσης παλαιότερη συγγραφικὴ δεοντολογία, σύμφωνα μέ τὴν ὅποια ἡ γλώσσα θὰ πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀποδέκτη τοῦ μηνύματος πού ἐκφέρεται μ' αὐτή. Ἀλλιῶς γιὰ τὰ κοινὰ ζητήματα θὰ πρέπει νά χρησιμοποιεῖται ἡ κοινὴ γλώσσα, ἡ ἐθνικῆ.

Τὰ νέα σημαίνοντα δέν εἶναι πολλὰ καί ὅπωςδῆποτε λίγα εἶναι ἐκεῖνα πού διευρύνουν τὸ πεδίο τῶν σημαινομένων τους, ὅπως λόγου χάρη ἡ

23. Ἐπιστολαί, σ. ρα'.

ἐλευθερία εἶναι πιά ἢ «ἐλευθερία τῆς πατρίδος», οἱ Ἕλληνες εἶναι «ἐθνικοί», τὰ φῶτα τῆς Εὐρώπης διδάσκουν «τρόπους καὶ μέσα εὐσπλαχνικά καὶ φρόνημα» γιὰ νὰ ἐφαρμοστεῖ «ὁ πεπολισμένος νόμος τῆς διοικήσεως τῶν Εὐρωπαίων Ἐθνῶν», ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ποὺ λίγα χρόνια πρὶν ἔδινε ἀφορμὴ νὰ γίνεи συνειδητὴ ἡ σημερινὴ κατάσταση, τώρα γίνεται κατορθωτὸ ἰδανικό, οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ἀπόγονοι τῶν παλαιῶν. Ἀνασταίνονται τὰ ὀνόματα ποὺ τὰ εἶχε σκεπάσει ἡ σιωπὴ, ὄχι μόνο οἱ Ἀρχαῖοι, ἀλλὰ καὶ ὁ Ρήγας· ἀκόμη καὶ οἱ χθесινοὶ κλέφτες, πρότυπα πολεμικῆς ἀρετῆς, ἀνώτεροι ἀπὸ τοὺς ἐπιγόνους: «ἀδελφὸς ἑλληνόφρων», ὁ Νέος Ἰατρός, ἐξαιρεῖ τις νέες ἀξίες, τὴν «ἀνδρεία», τὴν «ἀπάθεια», δηλαδὴ τὴν πατριωτικὴ αὐτοθυσία, ὑποτάσσει τὰ πάθη του σὲ ἄλλα ἀνώτερα, τὴν ἄνεση στὴν ἄσκηση τοῦ σώματος, ἐπαναλαμβάνει τοὺς πολιτικούς καὶ ἰδεολογικούς κοινούς τόπους τοῦ Ἀγώνα.²⁴ Ὅχι χωρὶς ἀναφορὰς στὸν πάγιο κόσμο τῆς θρησκευτικῆς παράδοσης, μάλιστα στὰ μεσσηνιακὰ τῆς στοιχεῖα.

Ὁ παλμὸς τῶν κειμένων αὐτῶν θὰ ἔμοιαζε παράταιρος, ἂν ξεχνούσαμε τὴ συγκυρία ποὺ τὰ ἔχει προκαλέσει: δὲν πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη ἐπαναστατικὴ ἀφύπνιση, τοὺς τόνους τῆς ὁποίας ἀναπαράγουν, ἀλλὰ γιὰ τὴν τύχη τῆς ἐπανάστασης στὴ Θεσσαλομαγνησία, στὰ Ἀγραφα, στὶς ἐπίδικες μὲ ἓνα λόγο περιοχῆς στὰ 1823. Καὶ οἱ δυὸ ἐπιστολογράφοι πιστεύουν στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάστασης στὸ Πήλιο καὶ στὸ Τρίκερι, ὁ Οἰκονόμου ὥστόσο δὲν εἶναι καθόλου αισιόδοξος γιὰ τὴν ἐπαναστατικὴ ἐτοιμότητα τῶν περιοχῶν πάνω ἀπὸ τὸν Σπερχεῖο κι οἱ δυὸ τους γιὰ τὴν Πίνδο. Γιὰ τὸν Κονομάτη ὁ φίλος του ἀνῆκει σ' αὐτὸν τὸν ἀδρανὴ κόσμο ποὺ δὲν πιστεύει στὴν ἐπανάσταση, στὸν κόσμο τῆς προσαρμογῆς ποὺ κι οἱ δυὸ κατηγοροῦσαν παλιότερα, ἔταν μιλοῦσαν γιὰ τὰ πάθη: θὰ ἀλλάξει γνώμη, ἔταν ὁ Οἰκονόμου τοῦ δώσει τὰ πειστήρια τῆς συμμετοχῆς του στὸν Ἀγώνα, ἔταν μάλιστα τὸν καλέσει νὰ γίνεи ὁ Τυρταῖος τοῦ Ἀγώνα. Θὰ ἦταν εὐκολο νὰ ἀποδώσει κανεὶς τις σκληρὲς αἰτιάσεις τοῦ Κονομάτη ἐναντίον τοῦ φίλου του στὶς ἀνάγκες τοῦ εἶδους: ὅτι δηλαδὴ χρειάζεται νὰ φτιάξει ἓνα πρόσωπο ποὺ νὰ ἐκφράζει τὸν κόσμο τὸν ὁποῖο θέλει νὰ νοθεύσει καὶ συγχρόνως νὰ καυτηριάσει. Νομίζω, ὥστόσο, ὅτι σ' αὐτὲς τις

24. Γιὰ τὰ σημαίνοντα καὶ τὰ σημακινόμενα μὲ τὰ ὁποῖα θὰ ἐκφραστεῖ αὐτὴ ἡ ἰδεολογία, χαρακτηριστικῶς Κ. Θ. Δημαράς, *Ψυχολογικοὶ παράγοντες τοῦ Εἰκοσιένα. Λόγος πανηγυρικός, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. Σπουδαί τῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Βιομηχανικῶν Σπουδῶν*, Ἀθῆνα 1957· γιὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία στὸ ἐξωτερικό, Λουκία Δρούλια, *Ἡ δικαίωση τοῦ Ἀγώνα στὰ ξενόγλωσσα ἑλληνικά κείμενα τοῦ 1821*, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Νέα Ἑστία* (Χριστούγεννα 1970), Ἀθῆνα 1970.

αιτιάσεις για ἀδιαφορία πρὸς τὸν Ἀγώνα, για ἐπικριτέα προσαρμογή, διολισθᾶναι μιὰ ἀπολύτως προσωπικὴ κλίση τοῦ Κονομάτη, μιὰ δυσπιστία πρὸς τὸ φίλο του ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴ ἀνολοκλήρωτη ἐπιθυμία τῆς ταύτισης μαζί του: οἱ αιτιάσεις για τὰ ἐθνικὰ ζητήματα ἔχουν τὸ πάρισό τους σὲ κάποιες ἄλλες παλιότερες αιτιάσεις ποὺ τότε εἶχαν νὰ κάμουν μὲ τὰ ἔρικα τῆς φιλίας τοῦ Οἰκονόμου. Μὲ δυὸ λόγια οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Νέου Ἰατροῦ, ὅσο κι ἂν θέλουν νὰ γίνουν ὑπερατομικὰ κείμενα, ἀνακοινώσιμα στοὺς τρίτους ὅπως τὰ παλιά τους γράμματα μὲ τὶς δημιουργικὲς ἀξιώσεις, δὲν ἀποκόβονται ἀπὸ τὸ ψυχικὸ κλίμα αὐτῆς τῆς φιλίας ποὺ για τὸν Κονομάτη ἔπρεπε νὰ εἶναι ἀπόλυτη και γι' αὐτὸ ὑποκείμενη μέσω τῆς ὑποψίας στὴ συνεχῆ ἐπαλήθευση. Ἀπαντώντας σὲ μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Οἰκονόμου ποὺ εἶναι μιὰ πικραμένη ἀναίρεση τῶν αιτιάσεων τοῦ Νέου Ἰατροῦ, ὁ τελευταῖος, βέβαιος πιά για τὶς καλὲς προθέσεις και τὰ ἔργα τοῦ φίλου του, θὰ ὁμολογήσει ὅτι καταλαβαίνει «τὰ ἔξω τρομερὰ πάθη τὰ ὀποῖα δοκιμάζει ὁ ὑποβρύχιος "Ἐλλη»»: και βλέποντας τὰ ἐσωτερικὰ πάθη, ἐκεῖνα ποὺ ἐκφράζει τὸ γράμμα τοῦ φίλου του, θὰ «δακρῦσει» για τὰ «ὑπεράπειρα δεινὰ» και θὰ «παρηγορηθεῖ» ἀπὸ τὰ «παραμυθητικὰ φιλοσοφικὰ λόγια» του.²⁵ «Ἰποβρύχιος» και ὁ ἴδιος κουβαλᾷ ἀντίστοιχες ἐμπειρίες και δέχεται ὅτι και τῶν δυὸ ὁ ρόλος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι βοηθητικὸς και ἔμμεσος: εἴμαστε μακριὰ ἀπὸ τὶς ὑπεραναπληρώσεις τοῦ Νέου Ἰατροῦ.

Μὲ τὶς δυὸ ἐπιστολὲς του ὁ Κονομάτης θέλει νὰ ἀναθερμάνει ἢ νὰ προκλέσει τὸ ἐπαναστατικὸ ἐνδιαφέρον τῶν στρατιωτικῶν και κοινοτικῶν παραγόντων στὶς ἐπίδικες περιοχές: χρειάζεται ἔτσι νὰ ἀπαντήσῃ στὰ ἐπιχειρήματα μὲ τὰ ὅποια δικαιολογοῦσαν τὴν ἀδράνειά τους κι ἀκόμη νὰ καταγγεῖλει, μὲ ἐπιλεκτικὸ ὅμως τρόπο, ὅσους εἶχαν συνθηκολογήσει μὲ τοὺς Τούρκους, δηλαδὴ τοὺς «ραϊλῆδες». Τὰ ἐπιχειρήματα, ὅσα ἐπικαλεῖται για νὰ τὰ ἀνατρέψῃ, εἶναι τὰ ἴδια μὲ ἐκεῖνα ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν ἴδια τὴν Ἐπανάσταση στὸ ξεκίνημά της και δὲν ἐντοπίζονται σὲ τοπικὲς πραγματικότητες ἢ ἰδιομορφίες ποὺ ὑπαγόρευαν ἐπαμφοτερίζουσες στάσεις ἢ ἀντίθετες ἀντιλήψεις ὡς πρὸς τὸ πεδίο τῆς ἐξάπλωσής της. Τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ συνοψίζονται ὡς ἑξῆς: ἑτεροβαρὴς στρατιωτικὴ δύναμη, καταστροφικὲς συνέπειες τῆς ἐξέγερσης για τὴν εὐημερία τῶν πληθυσμῶν και κυρίως «ἀναρχικὴ» και χωρὶς ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς ἡγεμόνες κίνηση «ἀναρχικὴ», δηλαδὴ «κλέφτικη», ὅπως και οἱ παλαιότερες ἀτυχεῖς ἐξεγέρσεις. Δικαιώνοντας τὴν Ἐπανάσταση θὰ ἀναπτύξει

25. *Ἐπιστολαί*, σ. 480-481 (1824).

τὸν κοινὸ τόπο τῆς νομιμότητας, τῆς ὁποίας καταλύτες ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ Τούρκοι. Θὰ προσθέσει, ὡστόσο, ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τῆς δουλείας «δὲν εἶναι ἴδιον τῶν Ἑλλήνων» καὶ ὅτι ἡ ἀποδοχὴ αὐτὴ εἶχε προκαλέσει τὴν ἀπορία τῶν Εὐρωπαίων, στὴν εὐνομούμενη κοινωνία τῶν ὁποίων θὰ φέρει τὴν Ἑλλάδα ἢ Ἐπανάσταση.²⁶

Συγχρόνως ἀπὸ τὰ δυὸ γραφτὰ προκύπτει ἓνα σχῆμα ἱστορίας καὶ μαζὶ μ' αὐτὸ ἡ ἐρμηνεία του: ἡ ὀθωμανικὴ κατάρκτηση ἦταν ἡ ἀπάντηση τοῦ ἀσιατισμοῦ σὲ μιὰ προηγούμενη κατάρκτηση, ἐκείνη τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δίνεται μὲ παραβολικὸ τρόπο, μὲ τὴ μορφή τῆς ψευτικῆς μητέρας (αἰτῆς Αἰθιοπίσης, Ἀφρικανῆς γυναικὸς) ποὺ ἀποκόβει τοὺς Ἑλλήνες ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ τους μητέρα, τὴν Ἑλλάδα.²⁷ Ἡ ἀσιατικὴ ἀπάντηση συνίσταται, μὲ δικὰ μας λόγια, στὴν πολιτισμικὴ ἀποδιάθρωση, ὄχι στὴν ἐξολόθρευση τῶν κατακτηθέντων, μέσω τῆς καταστροφῆς τῆς προγονικῆς τους παιδείας: «τὰ σχολεῖα τῆς ἡφάνισα [: τῆς ἀληθινῆς μητέρας], τὰ φιλοσοφικὰ τῆς βιβλία ἔκαυσα, τοὺς σοφοὺς τῆς ἀπεδίωξα καὶ ἐκυνήγησα, τοὺς ἐκλεκτοὺς μεγαλοπρεπεῖς ναοὺς τῆς ἐτίμησα καὶ τοὺς ἔκαμα ντζιαμιά»: ἀντίθετα, «σχεδὸν ἔδωκα ἐλευθερίαν τῶν τέκνων τῆς νὰ συζῶσιν ὡς τὰ ἐδικὰ μου καὶ νὰ συγκοινωνοῦσι μ' αὐτά».²⁸ «Ὅσοι προσχωροῦν σ' αὐτὸ τὸ σύστημα κατάρκτησης εἶναι ὁμομήτριοι ἀδελφοὶ ποὺ ἀθετοῦν τοὺς ἀλύτους δεσμοὺς τῆς φύσεως» καὶ «τοὺς νόμους τῆς», καταστρέφουν τὴ φιλαλληλία, τὴν ἀγάπη, ποὺ «ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως αὐτὴν τὴν ἀγάπην τὴν ἐξωγράφησε πραγματικῶς μέσα εἰς τὴν πλάσιν τοῦ καθενός»: εἶναι συνεπῶς «ἀσεβεῖς».²⁹ Πρόκειται φυσικὰ γιὰ ὅσους δὲν προσχωροῦν στὴν Ἐπανάσταση.

Ἡ κατάρκτηση καὶ ἡ Ἐπανάσταση ἀνήκουν στὸ σχέδιο τοῦ Θεοῦ: «ἦτον προμελετημένον καὶ προκηρυγμένον νὰ γένη κ' ἐκεῖνο καὶ τοῦτο, ἦγουν καὶ ἡ πτώσις καὶ ἡ ἀνάστασις τῆς δόξης τοῦ γένους μας, κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος».³⁰ κρίμασι, ὄχι ἁμαρτίαις, μὲ τὴ σημασία ποὺ παίρνει ἡ τελευταία λέξη ὅταν παύει νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ἀπόρριψη τῆς ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ἔτσι, γιὰ τὴ δικαίωση τῆς Ἐπανάστασης ἐπιστρατεύονται θεολογικῆς προέλευσης ἐπιχειρήματα, ἡ ἱστορία ἀλλιῶς ἐγκλείεται στὴν προνοιακὴ τῆς ἐκδοχῆ. Δὲν πρόκειται μόνο γιὰ μιὰ ἀπάντησιν σὲ ὅμοιας προέλευσης ἀντιεπιχειρήματα, τοὺς κοινούς τόπους γιὰ τὴν ὑποταγὴν στὸ

26. Ἐπιστολαί, σ. 400.

27. Ἐπιστολαί, σ. 439.

28. Ἐπιστολαί, σ. 445.

29. Ἐπιστολαί, σ. 440-441.

30. Ἐπιστολαί, σ. 475-476.

νόμιμο κύριο, εκείνον που μέσα από άλλους δρόμους, πολιτικού και όχι θρησκευτικού στοχασμού, ο Νέος Ίατρος φέρει ως αυτοαναιρούμενο από το ίδιο του το σύστημα διακυβέρνησης. Τα επιχειρήματα που θέλει να ανατρέψει δεν είναι μόνον όσα περιέχονται στην Πατρική Διδασκαλία, ούτε όσα θα μπορούσαν να έχουν προκύψει από μια διαφορετική έρμηνεία της ΊΑποκάλυψης σχετική με το χρόνο της ΊΕπανάστασης: πρόκειται για τα επιχειρήματα εκείνα που λένε ότι οι κατακτημένοι ζούσαν καλά με τον κατακτητή τους, ότι η επανάσταση ήταν έργο τρελών, άναρχο, χωρίς την ύποστήριξη των ισχυρών του Κόσμου· ακόμη και για τα επιχειρήματα εκείνα που έλεγαν ότι η έλευθερία θα έπρεπε να είναι δοτή. Σε όσους επικαλούνταν τέτοιου είδους επιχειρήματα άπαντά ο Κονομάτης δίνοντας πολιτική διάσταση στο λόγο των Γραφών και επικαλούμενος τους χρησμούς που προσγράφονται στον Μεθόδιο Πατάρων, των οποίων παρέχει, όπως λέγει, μια δική του έρμηνεία. Με άλλα λόγια, ο Κονομάτης πολιτικοποιώντας το θρησκευτικό λόγο έρχεται να συγκαταλεχθεί στη χορεία όσων εκφράζουν τη μακρόχρονη λαϊκή ιδεολογία που ανάγει στο θείο όχι μόνο την εξήγηση αλλά και την άνατροπή του κόσμου: πρόκειται στην περίπτωση μας για την εθνικοποίηση της θρησκευτικής ταυτότητας και την άποσπαση από την παθητική αντίληψη της λύτρωσης που εκφράζεται με την άναμονή, μέσω της έρμηνείας της ΊΑποκάλυψης, της δοτής έλευθερίας· γιατί πλέον σε όλα («τα κινήματά του [: το γένος] και επιχειρήματά του, η πολιτικά η πολεμικά η έμπορικά η ναυτικά, κεφαλή πρώτη πρέπει να είναι η ΊΑθηνά, καθότι λέγει «σύν ΊΑθηνά και χείρα κίνει»».³¹

Σύμφωνα με την έρμηνεία αυτή «έν τοίς έσχάτοις καιροίς άφ' ού οι ΊΙσμαίλιται ΊΑγαρηνοί καθυποτάξωσι την ΊΕπτάλοφον και όλα τα περίξ, μέλλει να έξουσιάσωσι τον χριστιανικόν βασιλικόν θρόνον έτη σχεδόν τετρακόσια. Έν ύστέροις δέ θέλει διεγερθεί Έθνος τι Έλληνικόν επί τας γωνίας του νότου καθήμενον».³² Γνωρίζοντας ύσως ότι η άναφορά στους

31. ΊΕπιστολαί, σ. 450.

32. ΊΕπιστολαί, σ. 476. Για τις έρμηνείες της ΊΑποκάλυψης, Άστέριος Άργυρίου, *Les exegeses grecques de l'Apocalypse a l'epoque turque (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1982. Για την επιχειρηματολογία του Κυρίλλου Λαυριώτη (Πατρώος) εναντίον του Ρήγα και της ΊΕπανάστασης στις ΊΗγεμονίες μέσω της έρμηνείας της ΊΑποκάλυψης: κυρίως, Κ. Δουβουινιώτης, «Αί έν τη Έρμηνεία της ΊΑποκάλυψης του Κυρίλλου του Πατρώος θρησκευτικά γνώμια και κρίσεις αυτού περί διαφόρων προσώπων», *Θεολογία*, 24 (1953), 345-358, 504-519, και 25 (1954), σ. 47-57 (24, σ. 506-507), σε συνδυασμό με τις παρατηρήσεις του Α. Άργυρίου, *δ.π.*, σ. 621-631, άναφορικά με τους όρους της εκδήλωσης «της του Χριστού Εύδοκίας» και τη στιγμή της εξέγερσης. Έναντίον της ΊΕπανάστασης έπίσης, κατά τη διάρκειά της και μετά,

χρησμούς και όχι αποκλειστικῶς στὴν Ἀποκάλυψη εἶχε ἐπισύρει τὴν κριτικὴ τῶν ἐρμηνευτῶν, λόγου χάρι τοῦ Γορδίου ποὺ τοὺς θεωρεῖ ὅτι εἶναι «ἄκαίριες φαντασίες καὶ ἀνθρώπων ὑστερημένων τῆς θείας ἐμπνεύσεως» ὅταν δὲν ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ ἁγίους,³³ τονίζει ὅτι ὁ Μεθόδιος εἶναι ἅγιος («τὸν ὁποῖον ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ τὸν ἐορτάζῃ λαμπρῶς») καὶ συγχρόνως συνεπικαλεῖται καὶ ἄλλα κείμενα: «ὁ φιλελεύθερος ἀναγνώστης ἄς ἴδῃ καὶ τὰς προφητείας Ἰεζεκιὴλ καὶ Δανιὴλ καὶ τὰς ἀποκαλύψεις Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ Εὐαγγελιστοῦ καὶ τοῦ Ἱερωνύμου Ἀγαθαγγέλου καὶ τοὺς χρησμούς Λέοντος τοῦ σοφοῦ».³⁴ Ὅσοι δὲν προσχωροῦν στὴν Ἐπανάσταση («ἀσεβεῖς, μητροκτόνοι καὶ μισάδελφοι, τέρατα τῆς ἀνθρωπότητος») κατηγοροῦν τοὺς ὁπαδούς της ὅτι εἶναι «λαοπλάνοι», ὅτι «φρονοῦν τὰ μάταια καὶ ψευδῆ δόγματα»: ὁ Κονομάτης ὄν ἀντιστρέψει τὴν κατηγορία τονίζοντας ὅτι πιστεύουν «ὅλα τὰ δόγματα τῆς ἱερᾶς πίστεως».³⁵ Εἶναι εὐδιάκριτη ἡ ἀναφορὰ σὲ μιὰ θρησκευτικῆς προέλευσης ἐπιχειρηματολογία ἐναντίον τῆς Ἐπανάστασης, ἐπιχειρηματολογία ὅμως τῆς ὁποίας ἀναδεικνύει τὴν πολιτικὴ ὕψη.

Ἔτσι, ἡ Ἀποκάλυψη καὶ οἱ χρησμοὶ τίθενται στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἐπανάστασης, ὅπως καὶ ἄλλοτε εἶχε συμβεῖ: ὡστόσο, ἂν ἡ Ἐπανάσταση εἶχε προβλεφθεῖ ἀπὸ τὸ Θεό, ἡ πραγματοποιήσῃ της καὶ ἡ ἐκβασή της εἶναι ἔργο τῶν ἀνθρώπων κι αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶναι οἱ Ἕλληνες ποὺ ἀποκοτῶν μὲ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ συνείδηση τῶν ὄρων τῆς ζωῆς τους, ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες ἀμάθειας: «τὸ γένος εἶχε φωτισθεῖ πρὸ χρόνων ἀπὸ τὸν ἀξιέπαινον καὶ ἀείμνηστον Ρήγαν τὸν Βελεστινὴλ καὶ τώρα ὕστερα ἀπὸ τὸν μακαρίτην [: μακάριο] Κοραῖν τὸν Χῖον».³⁶ Γιὰ τὸν Κονομάτη αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του, δὲν ἦταν παρὰ οἱ ἀπόγονοι τῶν

ἐκφράζεται καὶ γράφει ὁ Γεράσιμος Παπαδόπουλος: Γιάνης Κορδάτος, *Ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας*, τ. 2, Ἀθήνα 1957, σ. 175-176. Πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση ὁ Ν. Α. Βέης, *Περὶ τοῦ ἱστορημένου χρησμολογίου τῆς Κρατικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου (Codex Graecus fol. 62 = 297) καὶ τοῦ θρόνου τοῦ Μαριασμένου βασιλιά, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 13 (1936-1937), Ἀθήνα 1938, σ. 32μ', ἐπισημαίνει μιὰ μαρτυρία ἀπὸ τὴν ἀπάναντι ὄχθῃ, τὴν τουρκικὴ, γιὰ τὴν ἀπὸχρηστικὴ τῶν χρησμῶν στὴ δημιουργία τοῦ ἐπαναστατικοῦ κλίματος: πρόκειται γιὰ μιὰ μαρτυρία τοῦ Βαχίτ πασᾶ, διοικητῆ τῆς Χίου στὰ 1822.

33. Ἀστέριος Ἀργυρίου, «Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ τὸ σύγγραμμά του: Περὶ Μωάμεθ καὶ ἐναντίον τῶν Λατίνων», *Ἐπετηρὴς Ἑταιρείας Στερεοελληνικῶν Μελετῶν*, 2 (1969-1970), 305-324 (σ. 320).

34. *Ἐπιστολαί*, σ. 476.

35. *Ἐπιστολαί*, σ. 476.

36. *Ἐπιστολαί*, σ. 395.

ἀρχαίων, τὸ ἴδιο καὶ οἱ τόποι τους: μὲ τις ἀλλεπάλληλες ἀναφορές στὴν ἀρχαιότητα καὶ στοὺς ἀρχαίους, συγκρατημένες στὶς παλαιότερες ἐπιστολές, τὸ πολιτισμικὸ τοπίο ἀλλάζει καὶ μαζὶ μὲ αὐτὸ τὸ θῆικό. Τὰ μοτίβα τῆς γήρανσης (τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος), τῆς λιτότητας καὶ τῆς ἀθλητικῆς ἀσκήσης (τῶν Ἑλλήνων), τῆς χλιδῆς (τῶν Τούρκων), κοινοὶ τόποι τοῦ Διαφωτισμοῦ παρὰ τὶς διαφορετικὲς ἐκτιμήσεις ὡς πρὸς τὸν τελευταῖο, ἔρχονται νὰ σηματοδοτήσουν τὴν πολιτισμικὴ διχοτομία, τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες. Στὴ δικαίωση τῆς ἐπανάστασης θὰ συμφωνήσει, υπερθεματίζοντας ἢ ἀναλύοντας συστηματικότερα, ὁ Ἰωάννης Οἰκονόμου στὴν Ἐπίκρισή του, ποὺ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα διατυπώνει μὲ σαφήνεια τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐναντίων: «Ἐτούτη ἡ δουλειά, λέν, εἶναι κλέφτικη, ἐτούτη ἡ δουλειά δὲν εἶναι καλὴ, ἐτούτη ἡ δουλειά πῶς ἔχει νὰ σταθῆ; Καὶ πῶς νὰ πολεμήσουν οἱ Ρωμαῖοι μὲ τοὺς Τούρκους ὅπου δὲν εἶναι γυμνασμένοι εἰς τὰ πολεμικά; Καὶ ἂν πολεμήσουν, λέν, πάλιν οἱ Τοῦρκοι ἔχουν βασιλεῖον, οἱ Ρωμαῖοι μὴ χούφτα εἶναι. Ὅχι, δὲν εἶναι καλὴ δουλειά, ἡμεῖς πρέπει νὰ ὑποφέρωμεν τὸν ζυγὸν ἕως νὰ μᾶς τὸν σηκώση καμμία ἄλλη δύναμις». ³⁷ Παρὰ τὶς ἀναφορές του στὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ χρῆση τοῦ ἱερογραφικοῦ λόγου, ἡ μετριασμένη του ἔκφραση μᾶς φέρνει κοντὰ σὲ ἓνα κόσμον πραγματικότερο, γιὰ τὴν ἀφύπνιση τοῦ ὁποῖου δὲν ἐπιστρατεύονται τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ βρίσκει ὁ Κονομάτης στὰ χρησιμολογικὰ κείμενα καὶ στὴν Ἀποκάλυψη: «γενήματα ἐχιδνῶν», «τουρκολάτρες», «σύντροφος τῶν τυράνων», «προδότες τῆς πατρίδος», «δὲν εἶναι σπέρματα Ἑλλήνων» ³⁸ ὅσοι δὲν ἐπαναστατοῦν, ἀλλὰ δὲν χαρακτηρίζονται ὡς ἀσεβεῖς ποὺ δὲν θέλουν νὰ καταλάβουν τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ: μὲ ἓνα λόγο ἡ θρησκευτικὴ διάθεση τῆς ἐθνικῆς συνείδησης εἶναι λιγότερο ἔντονη. Ἔτσι, ὅταν ἀπευθύνεται στοὺς χριστιανούς ἡγεμόνες, θὰ τοὺς ἐξηγήσει ὅτι ἡ ἐπανάσταση προῆλθε ἀπὸ τὴν βαρβαρικὴν διοίκησίν τους [: τῶν Ὄθωμανῶν], ἀπὸ τὰ ἐπενειδισα βάσανα καὶ φορολογίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄκραν περιφρόνησιν καὶ ἀτιμίαν μᾶλλον ἢ ἀπὸ φανητιασμόν». ³⁹

Τὸ παιχνίδι τῶν ἀναμορφώσεων εἶναι εὐκρινές: σὲ μιὰ ἄλλη συνάφεια ὁ «φανητιασμός» θὰ μποροῦσε νὰ σηματοδοτηθεῖ διαφορετικὰ, ἀλλιῶς νὰ μεταλλαχθεῖ στὴ θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας: τὰ «ὑποβρύχια», ὅπως τὰ ἔλεγε ὁ Κονομάτης, ρεύματα τῆς ἱστορίας ἄλλοτε νὰ ὑποδηλώνονται ὡς ἐνδεχόμενη ἰδεολογία καὶ ἄλλοτε νὰ ἀνάγονται σὲ ἰδεολογία, ὅπως συμβαίνει λόγου χάρι μετὰ τὴν ἀνάδειξη σὲ ἐθνικούς συντε-

37. Ἐπιστολαί, σ. 427.

38. Ἐπιστολαί, σ. 432.

39. Ἐπιστολαί, σ. 418.

λεστές τῶν παλαιῶν ἀρματολῶν καί κλεφτῶν ἢ μὲ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες ποῦ γιὰ τὸν Οἰκονόμου, ὅπως γιὰ τὴν τρέχουσα ἱστοριογραφία, σημαίνουν τὸ τέλος τῆς ἐλληνικῆς ἐλευθερίας,⁴⁰ ἐνῶ γιὰ τὸν Κονομάτη, ποὺ κι αὐτὸς θὰ μοιραζόταν τὴν ἴδια ἄποψη, ὁ Ἀλέξανδρος εἶναι τὸ εὐρωπαϊκὸ ἀντίβαρα στὸν ἀσιατισμό. Ὁ κόσμος τῶν κειμένων αὐτῶν δὲν εἶναι θεατὸς ἀπὸ μιὰ μόνο ὀπτική γωνία.

40. Ἐπιστολαί, σ. 421: οἱ Εὐρωπαῖοι «ἠξεύρουσιν ὅτι ἐνικήθη αὐτὸ τὸ γένος μας ἀφοῦ ἐξέπεσε καὶ ὅτι ὑπεδουλώθη εἰς τὸν ζυγὸν τῶν Μακεδόνων, Ρωμαίων καὶ ἐν ἐσχάτοις εἰς τὸν παρόντα βαρὺ ζυγὸν καὶ εἰς τὴν δουλείαν τῶν υἱῶν Ἰσμαήλ».